

УДК 378.035:316.46

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-5\(200\)-31-35](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-5(200)-31-35)**Романовський Олександр**ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-0602-9395>**Жушма Тетяна**ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-3735-6014>

СУТНІСТЬ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ВИЩОЇ ШКОЛИ

A Проаналізовано поняття «лідерство», «лідер», «лідерські якості» та відмінні особливості педагогічної діяльності у контексті лідерства. Уточнено, що лідерство – процес впливу особистості на групу, спрямований на оптимальне досягнення загальної мети. Визначено, що лідер – це особистість, яка користується високим авторитетом і повагою у групі, що забезпечує здатність впливати, мотивувати та спонукати членів групи до слідування прийнятими рішеннями для досягнення поставленої мети. Визначено сутність лідерських якостей майбутнього педагога вищої школи як соціально-психологічної властивості особистості, яка обумовлює успішну організаційну діяльність, здатність ефективно впливати на інших людей та приймати оптимальні рішення задля ефективного викладання та удосконалення освітнього процесу вищої школи.

Ключові слова: лідерство; лідер; лідерські якості; педагогічна діяльність; майбутні педагоги вищої школи

S *Romanovskyi Oleksandr, Zhushma Tetiana. The issue of leadership qualities of the future teacher of higher education.*

An important modern problem of the theory and practice of higher education is to improve the professional training of future teachers of higher education. General problems of improving higher professional education are considered in the works of A. Aleksyuk, B. Gershunsky, L. Lukyanova, N. Nychkalo. The pedagogical skills development in future teachers is studied in the works of O. Dubaseniuk, I. Zyazyun, V. Hrynyova, A. Moskalenko, S. Syssoeva etc.

An important component in the structure of pedagogical activity of a teacher is organizational work, which is connected with setting goals, defining tasks, methods, division of labor, establishing interaction in the educational process of higher education. His leadership qualities are especially important in the organizational activity of a teacher. However, theoretical and practical aspects of leadership are often considered in the context of professional training of the future manager. In the system of higher pedagogical education, this problem is insufficiently studied.

The work aims to analyze and determine the essence of leadership qualities of the future teacher of higher education.

The article analyzes the concepts of «leadership», «leader», «leadership qualities», and distinct features of pedagogical activity in the context of leadership. It is specified that leadership is a process of personal influence on a group, aimed at optimal achievement of a common goal. It is determined that a leader is a person who enjoys high authority and respect in the group, which provides the ability to influence, to motivate group members to follow the decision to achieve the goal. The essence of leadership qualities of the future high school teacher as a socio-psychological personality trait, which determines successful organizational activities, the ability to effectively influence other people and make optimal decisions for effective teaching and improving the educational process of high school.

Key words: leadership; leader; leadership qualities; pedagogical activity; future high school teachers

Романовський Олександр Георгійович, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

Romanovskyi Oleksandr, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Dr. of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Management of Social Systems by acad. IA Zyazyun, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine

E-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net

Жушма Тетяна Віталіївна, аспірантка кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

Zhushma Tetiana, postgraduate student of the Department of Pedagogy and Psychology of Management of Social Systems by acad. IA Zyazyun, National Kharkiv Polytechnic Institute Technical University, Ukraine

E-mail: zhushmatan@gmail.com

Актуальність проблеми. Важливою сучасною проблемою теорії та практики вищої освіти є вдосконалення професійної підготовки майбутніх педагогів вищої школи. Реформування системи освіти в Україні потребує оновленого підходу до складників професійної майстерності, професійних вимог, змісту діяльності викладача ЗВО. У зв'язку з цим майбутнього педагога вищої школи у процесі вищої освіти потрібно готувати до запровадження компетентнісного підходу, реалізації академічної мобільності, інтернаціоналізації, використання інформаційно-комунікативних технологій, розробки та впровадження педагогічних інновацій тощо.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми вдосконалення вищої професійної освіти розглядаються у роботах А. Алексюка, Б. Гершунського, Л. Лук'янової, Н. Ничкало, В. Сидоренка та ін. Формування педагогічної майстерності у майбутніх викладачів досліджується у роботах О. Дубасенюк, І. Зязюна, В. Гриньової, А. Москаленко та ін.

Застосуванню інформаційних технологій у педагогічній діяльності викладача присвячені праці В. Бикова, Р. Гуревича, М. Кадемії, В. Кухаренка та ін., впровадженню педагогічних інновацій – С. Гончаренка, Л. Кайдалової, Л. Козак, О. Пехоти, С. Сисоевої та ін.

У структурі педагогічної діяльності викладача важливим складником є організаційна робота, яка пов'язана із постановкою цілей, визначенням завдань, вибором методів, розподілом роботи, налагодженням взаємодії в освітньому процесі вищої школи тощо. В організаційній діяльності педагога особливо значущими є його лідерські якості. Проте теоретичні та практичні аспекти лідерства найчастіше розглядаються у контексті професійної підготовки майбутнього менеджера. У системі вищої педагогічної освіти ця проблема є недостатньо дослідженою.

Метою роботи є аналіз і визначення сутності лідерських якостей майбутнього педагога вищої школи.

Викладення основного матеріалу дослідження. Аналіз сутності лідерських якостей майбутнього педагога вищої школи потребує визначення понять «лідерство», «лідер», «лідерські якості». Розглянемо різноманітність визначення поняття «лідерство» у педагогічних дослідженнях.

Н. Бабкова-Пилипенко розуміє лідерство як «соціальний процес взаємодії керівника та групи, спрямований на досягнення загальної мети» [1, с. 6], В. Карманенко як «використання різних прийомів впливу лідера (завдяки його якостям і здібностям) на інших членів групи з метою планування, координації та контролю їхньої спільної діяльності» [3, с. 8], Н. Мараховська як «процес організації та управління колективом» [4, с. 7], В. Мороз як «процес реалізації позитивного впливу лідера групи на її членів під час досягнення групових цілей» [5, с. 6], Н. Семченко як «процес, за допомогою якого одна особа впливає на членів групи» [8, с. 7], Г. Тітова як «провідний вплив особистості на членів команди щодо оптимізації вирішення

групового завдання» [10, с. 8], В. Ягоднікова як «стосунки домінування і підпорядкування, впливу і прямування в системі міжособистісних стосунків у групі, які призводять до наміченої мети» [11, с. 6].

Отже, більшість авторів розглядає лідерство як процес (Н. Бабкова-Пилипенко, Н. Мараховська, В. Мороз, Н. Семченко), проте Г. Тітова визначає лідерство через поняття впливу, а В. Ягоднікова – через стосунки.

Незважаючи на різноманітність визначень, кожен із наведених авторів характеризує лідерство як явище, яке проявляється у групі (колективі, команді). Низка авторів вказує на досягнення мети або вирішення групового завдання (Н. Бабкова-Пилипенко, В. Мороз).

На основі проведеного аналізу, вважаємо, що лідерство – процес впливу особистості на групу, спрямований на оптимальне досягнення загальної мети.

Поняття «лідер» у педагогічних дослідженнях також визначається по-різному. Н. Бабкова-Пилипенко вважає, що поняття лідер «втілює такі риси, якості та вміння, за допомогою яких здійснюється вплив на групу шляхом спонукання, примусу або іншого заохочення» [1, с. 6]. В. Карманенко розглядає це поняття як «найавторитетніша особа в групі, яка завдяки своїм особистісним якостям виявляє ініціативу у різних моральних, соціальних та інших ситуаціях, спільній діяльності членів групи, має значний вплив на них, ухвалює рішення у значущих для групи ситуаціях і відповідає за них» [3, с. 6]. Н. Мараховська відзначає, що «суб'єктом лідерства є лідер як особистість, яка має цінний для групи потенціал, ініціює взаємодію членів групи, впливає на згуртування колективу» [4, с. 7]. Б. Головешко вважає, що «лідер у своїй діяльності має виконувати дві загальні функції: 1) інтеграція колективу, 2) цілеспрямованість колективу. Виходячи з цього, визначено, що лідер – це член групи, який своїми безпосередніми діями інтегрує та цілеспрямовує її» [2, с. 7].

В. Мороз визначає лідера як «визнаного члена групи, який, використовуючи притаманні йому лідерські здібності та якості, обирає оптимальне рішення для досягнення групової цілі» [5, с. 7], Г. Тітова – як «члена групи, який прагне бути корисним і задовольняє командний (груповий) інтерес, користується активною підтримкою членів групи, визнається ними як особистість, яка, використовуючи різні мотиваційні чинники, здатна повести за собою команду до успішної реалізації поставленої мети» [10, с. 8]. В. Ягоднікова характеризує як члена групи, «за яким вона визнає перевагу в статусі і надає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях, індивід, здатний виконувати центральну роль в організації спільної діяльності і регулювання взаємостосунків у групі; людина, яка завдяки своїм особистісним якостям має переважний вплив на членів соціальної групи» [11, с. 8].

Отже, лідер визначається як особа (В. Карманенко), особистість (Н. Мараховська) або член групи (Б. Головешко, В. Мороз, Г. Тітова, В. Ягоднікова).

Відповідно до проведеного аналізу лідер характеризується певними якостями, рисами та вміннями (Н. Бабкова-Пилипенко), здібностями, реалізацією мети (В. Мороз), визначається авторитетом, статусом, цінним потенціалом для групи, підтримкою групи (Г. Тітова, В. Ягоднікова), проявом ініціативи (Н. Мараховська), ухваленням рішень (В. Карманенко).

Поодинокі характеристики у розглянутих визначеннях включають також прояв спонукання, примусу або іншого заохочення (Н. Бабкова-Пилипенко), використання мотиваційних чинників, здатності вести за собою (Г. Тітова), здатності до інтеграції та цілеспрямовання групи (Б. Головешко) тощо.

Отже, під поняттям «лідер» розуміємо особистість, яка користується високим авторитетом та повагою у групі, що забезпечує здатність впливати, мотивувати та спонукати членів групи до слідування прийнятими рішеннями для досягнення поставленої мети.

У педагогічних дослідженнях немає єдиної точки зору на визначення поняття «лідерські якості». Н. Мараховська визначає лідерські якості як інтегроване особистісне утворення, що сприяє якісному здійсненню педагогічної діяльності та включає мотиви, знання, лідерські вміння й стійку лідерську позицію» [4, с. 7].

В. Карманенко вважає, що лідерські якості – «певні риси особистості, необхідні для ефективного впливу на інших людей з метою розв'язання визначених завдань» [3, с. 8].

Лідерські якості студентів визначає як «різновид соціально-психологічних якостей особистості студента, що розкривають його ставлення до інших людей і до суспільства загалом, дозволяють йому ефективно впливати на членів студентської групи, сприяють створенню позитивної атмосфери в колективі» [3, с. 8].

Відповідно до предмету свого дослідження В. Карманенко уточнює, що лідерські якості студентів економічних університетів – це «сукупність індивідуально-особистісних і соціально-психологічних властивостей майбутнього фахівця економічно спрямованих видів діяльності, що забезпечують його здатність інтегрувати та цілеспрямовувати колектив організації для успішної реалізації професійних завдань» [3, с. 8].

Подібної точки зору у своєму дослідженні додержується й Б. Головешко. Він визначає лідерські якості майбутнього фахівця з адміністративного менеджменту як «сукупність індивідуально-особистісних і соціально-психологічних властивостей майбутнього фахівця з адміністративного менеджменту, які забезпечують його здатність інтегрувати та цілеспрямовувати колектив організації для успішного досягнення організаційних цілей» [2, с. 8].

В. Мороз вважає, що лідерські якості є «різновидом соціально-психологічних властивостей особистості, оскільки відображають її ставлення до людей і суспільства й виявляються в суспільній поведінці та вчинках» [5, с. 7].

Г. Тітова визначає лідерські якості особистості як «такі, що проявляються особистістю в діяльності і характеризуються наявністю організаторських здібностей, ініціативністю, відповідальністю, вміннями адекватно оцінювати ситуацію і здатністю приймати відповідні рішення» [10, с. 9].

В. Ягоднікова зазначає, що лідерські якості – це «якості особистості, які забезпечують ефективне лідерство, а саме: індивідуально-особистісні і соціально-психологічні особливості особистості, що впливають на групу і призводять до досягнення мети» [11, с. 7].

Н. Семченко вважає, що «лідерські якості є різновидом соціально-психологічних властивостей особистості, оскільки вони дійсно відображають ставлення до людей і суспільства взагалі й виявляються в її суспільній поведінці та вчинках» [8, с. 7].

Отже, більшість учених визначає лідерські якості як соціально-психологічні властивості (Б. Головешко, В. Карманенко, В. Мороз, Н. Семченко). Лише Н. Мараховська визначає їх як інтегроване особистісне утворення.

Н. Мараховська та Г. Тітова, характеризуючи визначення лідерських якостей, вказують певні особистісні утворення. Н. Мараховська називає при цьому мотиви, знання, лідерські вміння й стійку лідерську позицію, а Г. Тітова у своєму визначенні власне перелічує певні якості, які відносять до лідерських (організаторські здібності, ініціативність тощо).

Інші дослідники у своїх визначеннях називають відмінні характеристики, якими відзначається поняття «лідерські якості», що з нашої точки зору є доречним та обґрунтованим. Зокрема, на те, що лідерські якості відображають певне ставлення до інших людей і до суспільства вказують В. Карманенко, В. Мороз, Н. Семченко; на те, що вони забезпечують ефективність впливу – В. Карманенко та В. Ягоднікова; забезпечують здатність інтегрувати та цілеспрямовувати колектив організації – В. Карманенко та Б. Головешко; призводять до розв'язання визначених завдань і до досягнення мети – В. Карманенко та В. Ягоднікова; сприяють позитивній атмосфері у колективі – В. Карманенко.

Відповідно до предмету нашого дослідження особливо цікавою є точка зору Н. Мараховської та Н. Семченко, які розглядають лідерські якості через призму педагогічної діяльності. Зокрема, Н. Мараховська вважає, що вони сприяють якісному здійсненню педагогічної діяльності.

Н. Семченко специфікою виявлення лідерства у професійній педагогічній діяльності вважає те, що «кожний педагог виступає формальним керівником у силу специфіки своєї професійної діяльності» [8, с. 8]. Пов'язане це не тільки із офіційним положенням, але й з різницею у статусі, яка пов'язана із різницею у віці, життєвому досвіді, ступені усталеності особистих переконань. Викладач має ширші можливості у використанні різних засобів впливу на становлення особистості молодшої людини» [там само].

Але при цьому Н. Семченко зазначає, що стиль управлінської діяльності викладача «повинен відрізнятися високою гнучкістю та мобільністю», і також «для педагогічної діяльності поєднання формального і неформального лідерства є нагальною професійною необхідністю» [там само]. Важливою вимогою є поєднання «інструментального (ділового) лідера та афектного (експресивного, психологічного) лідера» [там сам].

Визначення лідерських якостей фахівців певного професійного спрямування має спиратися на відмінні особливості професійної діяльності цих фахівців. Н. Бабкова-Пилипенко у зв'язку з цим розглядає специфіку економічної діяльності, Б. Головешко – адміністративної, а Р. Сопівник – агропромислової і при цьому зазначає, що для агропромислового комплексу важливим є екобіоорієнтованість лідера та здатність розробляти нові технології, вдосконалювати виробництво, господарювати тощо.

У той же час низка типів лідерства, на наш погляд, є універсальними й досить актуальними і для майбутніх педагогів вищої школи. Зокрема, це стосується таких типів лідерства як «за відношенням до людей, Батьківщини і суспільства – відповідно до етичного, патріотичного і соціоорієнтованого; за рівнем професіоналізму – компетентного; за креативним потенціалом – творчого; за орієнтацією на цінності – гуманістичного;... за здатністю розвиватись і навчатись – прогресуючого; за побудовою відносин з оточенням – етичного, дипломатичного» [9, с. 12].

Продовжуючи думку Р. Сопівник тільки вже у контексті педагогічної діяльності, можна сказати, що за способом самореалізації майбутній педагог вищої школи має бути здатним розробляти та впроваджувати в освітній процес інноваційні методи, форми, засоби навчання, застосовувати найкращі педагогічні технології, здійснювати науково-педагогічний пошук актуальних проблем педагогічної теорії та практики.

Лідерські якості майбутнього педагога вищої школи мають обумовлювати такий вплив на студентську аудиторію у майбутній професійній діяльності, який буде сприяти високим результатам навчання студентів, морально-етичному та духовному їх самовдосконаленню, розвитку їх аналітичного та креативного мислення, пізнавальних і науково-дослідницьких умінь, комунікативних та інформаційних здатностей.

Лідерські якості майбутнього педагога означають його готовність до застосування студентоцентрованого підходу, тобто готовність зрозуміти індивідуальні особливості своїх студентів, знайти найкращі організаторські підходи, застосувати оптимальні методи, проявити гнучкість задля найдоступнішого та ефективнішого викладання. Вважаємо, що саме в організаційній роботі педагога вищої школи лідерські якості проявляються особливим чином та є запорукою успішного її здійснення.

С. Резнік зазначає, що «викладацьке лідерство передбачає здатність педагога бути взірцем, надихати до само-

вдосконалення, ефективно керувати процесом навчання та особистісного розвитку студентів» [6, с. 117]. Вона визначає, що сучасні професійні ролі викладача-лідера можуть бути пов'язані із консультуванням щодо побудови індивідуальної траєкторії навчання студента, його спонуканням на ефективно навчання «протягом життя», допомогою студенту в осмисленні своїх сильних сторін, труднощів і напрямів подальшого особистісного розвитку [там само].

Найближчою для нас є точка зору С. Резнік щодо такої ролі викладача-лідера як організатор процесу здобуття компетенцій. Ця роль «пов'язана з виконанням викладачем управлінських функцій цілеспрямування, планування, організації, мотивації, контролю. Викладач виконує ці функції не тільки під час аудиторних занять, консультацій, практики зі студентами, але й впливає на позааудиторне навчання, може організовувати їх наукову, громадянську, волонтерську, творчу та інші види діяльності» [там само].

Організаційно-управлінська діяльність педагога вищої школи буде особливо ефективною, якщо його лідерські якості сформовані на високому рівні. За цієї умови така діяльність буде ґрунтуватись на співпраці, ініціативі, самостійності, взаємоповазі, гуманності. Водночас у таких умовах створюється атмосфера вимогливості та спонукання студентів до саморозвитку.

Вважаємо, що формування лідерських якостей майбутнього педагога вищої школи має бути спеціальною метою його професійної підготовки. За О. Романовським, С. Резнік, «застосування теорії лідерства має глибокі перспективи для вдосконалення освітнього процесу у ЗВО. І формування готовності до викладацького лідерства у майбутніх фахівців освітніх, педагогічних наук є необхідним як з точки зору їх особистісної самореалізації, так і з точки зору успішності майбутньої професійної діяльності» [7, с. 155].

Висновок. На основі проведеного аналізу понять «лідерство», «лідер», «лідерські якості» та аналізу відмінних особливостей педагогічної діяльності у контексті лідерства визначаємо сутність лідерських якостей майбутнього педагога вищої школи як соціально-психологічної властивості особистості, яка обумовлює успішну організаційну діяльність, здатність ефективно впливати на інших людей і приймати оптимальні рішення задля ефективного викладання та удосконалення освітнього процесу вищої школи.

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні структури лідерських якостей майбутніх педагогів вищої школи.

Список використаних джерел

1. Бабкова-Пилипенко Н. П. Формування лідерських якостей майбутніх економістів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Ялта, 2011. 20 с.
2. Головешко Б. Р. Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх фахівців з адміністративного менеджменту у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2017. 20 с.

3. Карманенко В. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей у студентів економічних університетів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2019. 20 с.
4. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2009. 20 с.
5. Мороз В. П. Організаційно-педагогічні умови формування лідерських якостей студентів вищих навчальних закладів у процесі діяльності органів студентського самоврядування : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Старобільськ, 2015. 20 с.
6. Резнік С. М. Професійні ролі викладача-лідера в умовах інформатизації та глобалізації. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я* : тези доповідей XXVII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–17 трав. 2019 р.). Харків, 2019. Ч. IV. С. 117.
7. Романовський О. Г., Резнік С. М. Необхідність формування готовності до викладацького лідерства у майбутніх фахівців освітніх, педагогічних наук. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», 2020. Вип. 55. С. 154–160.
8. Семченко Н. О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2005. 20 с.
9. Сопівник Р. В. Теоретичні і методичні засади формування лідерських якостей майбутніх фахівців агропромислової галузі : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2013. 40 с.
10. Тітова Г. В. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до формування спортивних лідерських якостей в учнів основної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2016. 20 с.
11. Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2006. 20 с.
4. Marakhov'ska, N. V. (2009). *Pedahohichni umovy formuvannya lider's'kykh iakostej majbutnikh uchyteliv u protsesi navchannia dystsyplin humanitarnoho tsyklu [Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities of future teachers in the process of teaching disciplines of the humanities]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kharkiv [in Ukrainian].
5. Moroz, V. P. (2015). *Orhanizatsijno-pedahohichni umovy formuvannya lider's'kykh iakostej studentiv vyschykh navchal'nykh zakladiv u protsesi diial'nosti orhaniv student's'koho samovriaduvannia [Organizational and pedagogical conditions for the formation of leadership qualities of students of higher educational institutions in the process of activity of student self-government bodies]*. (Extended abstract of PhD diss.). Starobil's'k [in Ukrainian].
6. Reznik, S. M. (2019). *Profesijni roli vykladacha-lidera v umovakh informatyzatsii ta hlobalizatsii [Professional roles of a teacher-leader in the conditions of informatization and globalization]*. In *Informatsijni tekhnolohii: nauka, tekhnika, tekhnolohiia, osvita, zdorov'ia [Information technology: science, technology, technology, education, health]: tezy dopovidej XXVII mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Is. IV, p. 117). Kharkiv: NTU «KhP» [in Ukrainian].
7. Romanovskyi, O. H., & Reznik, S. M. (2020). *Neobkhdnist' formuvannia hotovnosti do vykladats'koho liderstva u majbutnikh fakhivtsiv osvitnikh, pedahohichnykh nauk [The need for the formation of readiness for teaching leadership qualities in future professionals in educational and pedagogical sciences]. Suchasni informatsijni tekhnolohii ta innovatsijni metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy [Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems]*, 55. 154-160 [in Ukrainian].
8. Semchenko, N. O. (2005). *Pedahohichni umovy formuvannya lider's'kykh iakostej majbutnikh uchyteliv u pozaaudytornij diial'nosti [Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities of future teachers in extracurricular activities]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kharkiv [in Ukrainian].
9. Sopivnyk, R. V. (2013). *Teoretychni i metodychni zasady formuvannya lider's'kykh iakostej majbutnikh fakhivtsiv ahropromyslovoi haluzi [Theoretical and methodical bases of formation of leadership qualities of future specialists of agro-industrial branch]*. (Extended abstract of D diss.). Luhans'k [in Ukrainian].
10. Titova, H. V. (2016). *Pidhotovka majbutnikh uchyteliv fizychnoi kul'tury do formuvannia sportyvnykh lider's'kykh iakostej v uchniv osnovnoi shkoly [Preparation of future physical education teachers for the formation of sports leadership qualities in primary school students]*. (Extended abstract of PhD diss.). Odesa [in Ukrainian].
11. Yahodnikova, V. V. (2006). *Formuvannya lider's'kykh iakostej starshoklasnykiv v osobystisno oriientovanomu vykhovnomu protsesi zahal'noosvitn'oi shkoly [Formation of leadership qualities of high school students in the personality-oriented educational process of secondary school]*. (Extended abstract of PhD diss.). Luhans'k [in Ukrainian].

References

1. Babkova-Pylypenko, N. P. (2011). *Formuvannya lider's'kykh iakostej majbutnikh ekonomistiv u protsesi profesijnoi pidhotovky [Formation of leadership qualities of future economists in the process of professional training]*. (Extended abstract of PhD diss.). Yalta [in Ukrainian].
2. Holoveshko, B. R. (2017). *Pedahohichni umovy formuvannia lider's'kykh iakostej u majbutnikh fakhivtsiv z administratyvnoho menedzhmentu u vyschykh navchal'nykh zakladakh [Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in future specialists in administrative management in higher education]*. (Extended abstract of PhD diss.). Vinnytsia [in Ukrainian].
3. Karmanenko, V. V. (2019). *Pedahohichni umovy formuvannia lider's'kykh iakostej u studentiv ekonomichnykh universytetiv [Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in students of economic universities]*. (Extended abstract of PhD diss.). Uman' [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 18.11.2021